

POVIJEST SPASENJA I LITURGIJA

Općenito govoreći liturgija je susret nestvorenog Boga sa stvorenim čovjekom koji živi u vremenu, koliko je to na zemlji moguće. Kroz liturgijske čine ulazimo u poseban odnos s Bogom, ulazimo u otajstveni susret. Mi i Bog. Dvije sasvim različite osobe.

Da bi odnosi između nas i Boga bili autentični ne smijemo polaziti s naših ljudskih ideja već moramo poći od onoga što je Bog učinio i objavio.

Bog nije odmah od početka objavio kako se imaju zamišljati njegova djela i naši odnosi s Njim. Bog je postupio pedagoški, malo po malo, ne toliko riječima i apstraktnim tumačenjem već više poviješću, poviješću odnosa između Boga i čovjeka, odnosa koji se sada zbivaju u liturgijskim činima.

1. Navještaj spasenja

Povijest odnosa Boga s čovjekom počinje stvaranjem. Biblija opisuje povijest spasa kao dar i poziv, kao neprekidni dijalog ljubavi. Vječna Božja ljubav pozvala je na život sva bića. Bića umjesena iz ljubavi pozvana su da se kroz ljubav predaju Bogu. Osjećaju nostalgiju za Bogom. Posebno to osjeća čovjek svjestan da svoju egzistenciju duguje dahu Jahvea (Post 2, 7). Čovjek je po svom podrijetlu ovisan o Bogu. Po svojoj naravi povezan s Bogom. Govoriti o čovjeku a ne postaviti ga u odnos s Bogom bio bi nesmisao. Taj je odnos životan. Ako ga čovjek prekine, umrijeti će (Post 2, 7). Najdublji odnos proizlazi iz toga što je čovjek načinjen na sliku Božju (Post 1, 26). Čovjek je vidljiva projekcija nevidljive stvarnosti. Slika Božja savršeno će se upotpuniti samo u Kristovu čovještvu. Krist »je slika Boga nevidljivoga« (2 Kor 4, 4). Čovjek, budući da je slika Božja, sličan Bogu, subesjednik je što ga Bog daje samome sebi, onaj koji može čuti Božju riječ i odgovoriti. Taj je odnos analogan odnosu sina s ocem. Stoga Jahve »za dnevnog povjetarca« (Post 3, 8) dolazi da razgovara s čovjekom.

Takvo stanje odnosa nije dugo potrajalo. Nastaje drama ljudskog pada, grijeh. Posljedice grijeha su kobne. Najradikalnija je posljedica prekid odnosa između Boga i čovjeka. Prekinut je komunitarni dijalog, čovjek je postao nesposoban da se obraća Bogu na uobičajen način, a u sebi osjeća rascjep sve do iskustva smrti.

Tragična situacija usmjeruje čovjeka da traži spas od Gospodina i da se opet postavi u svoje stvarno stanje ovisnog stvora.

Bog u svojoj ljubavi stvara plan spasa. Svrha tog plana je čovječanstvo opet dovesti do sjedinjenja s Bogom, sklopiti s čovječanstvom vječni savez, ostvariti intimnost božanskog života. Bog Stvoritelj postaje i Bog Spasitelj. U provođenju svog plana spasa Bog ide progresivno da bi ljudi lakše shvatili što je on za njih učinio i što od njih traži.

Bog odmah poslije grijeha naviješta spasenje: »Neprijateljstvo ja zamećem između tebe (zmije) i žene, između roda tvojeg i roda njezina: on će ti glavu satirati« (Post 3, 15). Prvi ljudi nisu od toga mnogo razumjeli, ali su sigurno shvatili da njihov spas jedino od Boga ovisi. I nije im preostalo drugo već da s povjerenjem misle na to obećanje i čekaju ispunjenje.

U početku Bog nastoji uspostaviti vezu s cijelim čovječanstvom. Božje spasilačko nastojanje nad čovječanstvom opisuju jedanaest prvih poglavlja knjige Postanka. U patničkom, ali i buntovnom, čovječanstvu sve više potamnjuje misao o pravom Bogu i obećanju spasa. Pod aspektom obećanog spasa, kao opomena, slijede jedna za drugom Božje kazne. Bog nastoji uključiti čovječanstvo u poredak povijesti spasa pomoću dijaloga izraženog u **sklapanju saveza** (Noa). Međutim čovječanstvo je sve više padalo pa je postojalo sve jasnije da samo Božja intervencija može promijeniti situaciju.

Prošli su mnogi mileniji. I konačno, između 1850. i 1650. god., **Bog izričito obnavlja svoj dijalog i svoj poziv spasa.** Od opće povijesti spasa prelazi na posebnu povijest. »Pustio je sve pogane da idu svojim putem« tvrdi apostol (Dj 14, 16) pa iz svega čovječanstva izabire jednog čovjeka — Abrahama (Izabranik) i s njim sklapa posebni savez (Post 12). Bog vjeran svome obećanju u osobi Abrahama izabire jedan narod s kojim će stvoriti nove i sve intenzivnije odnose. To je čin posebne Božje naklonosti. **Bog stvara jedan novi narod koji će biti obris budućeg Božjeg naroda; zametak budućeg Božjeg kraljevstva u kojem će čovječanstvo živjeti u svrhunaravnom poretku.**

Bog vrši selekciju jer mu je nakana korisno upotrijebiti ljudsku suradnju u službi spasavanja čovječanstva. Izabire čovjeka da se dade na službu ljubavi za izabrani narod, a izabrani se narod stavlja na raspoloženje za spasavanje čitavog čovječanstva.

Izborom Abrahama Bog daje shvatiti da je **osnovni uvjet** sudjelovanja u planu spasa: vjera, tj. **puno povjerenje u njegova obećanja** (Post 22). **Abrahamova vjera je antiteza Adamova nepovjerenja.** Zbog te vjere Bog Abrahama štiti, vodi, blagoslivlje itd. (Post 14).

Savez sklopljen s Abrahamom Bog dalje razvija i produbljuje s njegovim potomcima. Ponavlja svoja obećanja i svoje blagoslove iako su se više puta pokazali nedostojnima.

Za vrijeme boravka u Egiptu izgledalo je da će potomstvo Abrahamovo nestati, činilo se da će ga njegovi gospodari istrijebiti, pa počinju gubiti vjeru otaca u Božja obećanja (Izl 1). Međutim, baš u toj situaciji i u tom najtežem času (oko 1250. god.) zbiva se veliki navještaj božanskog plana spasenja.

Bog, vjeran svojim obećanjima, nastavlja svoju inicijativu spasa i Abrahamovo potomstvo, preko novog izabranika Mojsija, oslobađa iz ropstva iz kojega se nije moglo samo osloboditi. Vršeci čudesna djela Bog čini da izraelska plemena prijeđu iz ropstva u slobodu. Pod Sinajem s njima Bog sklapa savez, tj. Bog po tom savezu postaje zauvijek njihov saveznik, branitelj, spasitelj i vođa, a puk postaje Božji izabranik, njegov sveti, svećenički narod i posrednik spasa drugih naroda. Kao odgovor za oslobođenje i blagoslov Bog od njih traži potpuno povjerenje u njega i u Mojsija, prihvaćanje njihovih riječi i dekaloga. Narod se spremno obvezuje svome Osloboditelju. Taj najveći događaj Hebrejske povijesti, taj prijelaz iz ropstva u slobodu je Hebrejska pasha koju će oni posebno slaviti svake godine.

Spasenje Izraela karakteriziraju dva čina: **oslobođenje i savez**. Činom oslobođenja Bog je učinio da Izrael prijeđe iz ropstva u slobodu, u novi život, a razjedinjena plemena sjedinjuje u jedan sveti izabrani Božji narod. Činom saveza narod postaje intimno povezan s Bogom. Kategorijom saveza izražava se dijalog između Boga i čovjeka. Radi se tu o jednoj temeljnoj kategoriji Staroga i Novoga zavjeta koja hebrejsku i kršćansku religioznost razlikuje od bilo koje druge forme religioznosti ostalih naroda.

Oslobođenje i savez bili su s jedne strane ispunjenje, točka dolaska, s druge pak strane bili su točka polaska prema obećanoj zemlji i ujedno put Novom savezu, istinitijem i važnijem spasenju. Onaj egipatski spas bio je prvi korak, navještaj i garancija drugog pravog spasa.

U svom djelovanju spasavanja Bog se služio **sredstvom**, tj. Mojsijem. Mojsije je bio sredstvo poraza Egipćana i sredstvo spasa Izraelaca. Posredovanjem Mojsija Bog dolazi u odnos s narodom, a narod se sjedinjuje s Bogom. Dakle, Bog se želi i voli služiti posrednicima bez kojih nije moguće postići spasenje i uživati Božji blagoslov.

Sav taj događaj spasa imao je **dijalošku strukturu i dijaloški karakter**, sve je to slika budućeg dubljeg dijaloga između Boga i ljudi.

I u daljnjim razdobljima povijesti izabranoga naroda susreću se iste karakteristike Božjeg djelovanja i spasavanja. Dok je Izrael uistinu bio vjeran Bogu, uživao je mir i blagoslov, a u časovima nevjernosti bivao je kažnjavao, više puta doživljavao teške situacije, poraze, ropstva itd. Iz takvih situacija Bog svoj narod spasava, oslobađa, obnavlja, vraća u domovinu. Ako je Bog i dalje vodio i spasavao nevjerni Izrael, to je bilo stoga što je bio njegov narod s kojim se povezao savezom. Pri tom se uvijek Bog služio posrednicima, s ljudima spasiteljima: suci, kraljevi, proroci, svećenici. Posredovanjem tih novih »Mojsija« Bog nastavlja dijalog, poziva narod na vjernost, i ujedno podsjeća na buduće i potpuno oslobođenje i spasenje. Tako se zbog strpljive Božje vjernosti nastavlja sveti savez. Božja vjernost Izraelu ujedno je garancija za spas svega čovječanstva. Perspektiva tog razdoblja okrenuta je prema budućnosti, budućnosti koja progresivno ide s kontinuitetom prošlosti i dobiva sve preciznije konture.

2. Događaj spasa

U punini vremena Bog posla svoga Sina da ispuni svoje obećanje spasa. U Kristu spasenje **prelazi iz stanja navještaja u stanje događaja**, u Kristu »Riječ je tijelom postala i nastanila se među nama« (Iv 1, 14).

Kao što se Bog u prošlosti poslužio Mojsijem i drugim posrednicima da spasi Izrael, tako isto se poslužio ljudskom naravi da spasi cijeli svijet od pravog neprijatelja. Bog šalje svoga Sina koji uzima smrtnu narav i sjedinjuje se u jednu osobu: Krista. Vječna Riječ vjenčala se s ljudskim tijelom. Bog se u Kristu sjedinio s ljudima da bi se ljudi mogli sjединiti s Bogom u novom stvarnom i dubokom savezu.

Trebalo je da ljudi iziđu iz ropstva tame, grijeha i smrti i prijeđu u kraljevstvo božanskog života, svjetla i svetosti. Bog je odredio da taj prijelaz bude **posredstvom Kristova prijelaza s ovog svijeta k Ocu**. Stoga je Krist umro i uskrsnuo. Iz poslušne ljubavi, trpeći i umirući, prinio je Ocu čin beskrajne božansko-čovječanske ljubavi koja nadoknađuje dugi niz prošlih, sadašnjih i budućih grijeha. Krist je pobijedio smrt, uskrsnuo i uzašao na nebo, to jest povratio se Ocu da uđe u božanski život kojega je dostojan Božji Sin.

Krist nije umro da dobije izgubljeni život. Njegova je smrt kao posijano zrno, kao agonija porodilje: rađa novi život. Kristovo uskrsnuće nije obična reanimacija ili vraćanje na prvašnji zemaljski život (kao što se to npr. zbilo s uskrslim Lazarom). Njegovo uskrslo tijelo nije više u stanju sluge jer ima život od Duha, »budući da u njemu stanuje stvarno sva punina božanstva« (Kol 2, 9). Uskrsli Krist u svojoj osobi **inaugurira eru Duha »postade životvorni Duh« (1 Kor 15, 45).**

Kristova smrt i uskrsnuće sačinjavaju samo jedno identično pashalno otajstvo spasa premda su se ostvarili u susljednim momentima Kristova života. **Kristovo pashalno otajstvo** sastoji se od tri međusobno neodjeljiva momenta: iz situacije smrti — nastaje novi život — po Bogu. To lijepo povezuje apostol kad veli: »žrtvovano je naše pashalno janje — Krist« (1 Kor 5, 7).

Bog je poslao Sina među ljude, u kraljevstvo smrti i grijeha, jer je htio da i **ljudi zajedno s uskrslim Kristom prijeđu** u kraljevstvo božanskog života. Kao što je Adam bio prvi i glava mnoštva grešnika i smrtnika, tako je i Krist prvi i glava mnoštva uskrslih sinova Božjih. Kao što je Adam prenio potomcima ranjenu i smrtnu narav, tako je i Krist prenio svim ljudima svoj život uskrsloga i Božjeg Sina. Tako mogu ljudi po njemu i s njim prijeći s ovog smrtnog svijeta k Ocu u božanski život; iz starog svijeta koji je bio pod zakonom grijeha i smrti u novi svijet u kojem vlada Duh posvećenja i života; prijeći iz svijeta neposlušnosti u svijet punog zajedništva u Božjim planovima; iz svijeta prekida s Bogom u svijet sudjelovanja u božanskim darovima, u posjed baštinstva Božje djece (Rim 7).

Naš prijelaz u božanski život zbiva se posredovanjem Kristova Duha. Tko se prepusti utjecaju Duha Svetoga, tko se sjedini s Duhom uskrslog Krista, imat će u sebi izvor božanskog života, bit će novo stvorenje, novi uskrsli čovjek, supstancijalno već će biti u Božjem kraljevstvu iako će morati umrijeti. Morat će umrijeti stoga da definitivno prijeđe u Očevo kraljevstvo. U jednu riječ moći će u sebi proživljavati Kristovo pashalno otajstvo, moći će prijeći s ovog svijeta k Ocu, iz smrti u život. Da bi nam to bilo moguće Krist je ustanovio svete sakramente.

Krist nas ne samo oslobađa od kazne za grijeh, on nas i uvodi u **Novi pashalni savez**. Stari, samo hebrejski, savez zamjenjuje i naslijeđuje novi sveopći mesijanski savez. Božji narod Starog saveza zamijenjen je novim Božjim narodom. Članom novog Božjeg naroda može postati svatko ako po vjeri i krštenju reproducira u sebi Kristova pashalna djela, tj. umire zlu i uskrsava dobru. Bog zove ljude, ali ne preko proroka već po Kristu. »Bog koji je nekoć u mnogo navrata i na mnogo načina govorio ocima po prorocima, na kraju, to jest u ovo vrijeme, govorio nam je po Sinu« (Heb 1, 1—2). Krist, budući da je autentična slika Očeva, ostvaruje stara obećanja čineći Boga prisutnim u nama i među nama. Dijalog poziva i odgovora između Boga i čovjeka nastavlja se u Kristu. U Kristu se Božja riječ i čovjekov odgovor definitivno susreću. Krist je naime slika Boga nevidljivoga i ujedno prvorođenac svakoga stvorenja. U Kristu Bog se potpuno dao ljudima sve do predanja života, u Kristu pak čovječanstvo odgovara Ocu. Savez je sklopljen ali ne po krvi janjaca već po Kristovoj krvi. U Kristu božansko-čovječansko zajedništvo postaje zbilja. U Kristu je Božja riječ postala ljudsko tijelo. Krist je integralna Očeva riječ koga ljudi trebaju slušati, odgovoriti mu, usvojiti ga da se mogu ugraditi u povijest spasa sve do konačnog ispunjenja.

3. Krist središte povijesti spasa

Krist je ponajprije središte svega stvorenoga. »U njemu je sve stvoreno, (...) sve je stvoreno po njemu i za njega. On je prije svega, i sve se u njemu drži u redu« (Kol 1, 16—17). Prema božanskom planu utjelovljenje nije bilo određeno samo radi restauracije ljudskoga roda, nego prije svega za usavršavanje čina stvaranja, posebno pak da se omogući što dublje sjedinjenje Boga i ljudi. Stoga bi se Krist utjelovio i da nije bilo grijeha, ali zbog grijeha utjelovljenje preuzima i otkupiteljsku misiju.

Budući da je Krist vrhunac i svrha božanske djelatnosti stvaranja, s pravom ima središnju i zaključnu misiju u povijesti spasa. U starozavjetnoj povijesti spasa sve ide prema Kristu, Krist je točka dolaska. Od njegova uskrsnuća On je točka polaska. Krist je postao vrhovni i prvotni sakrament spasa, jer je po njemu i u njemu čovjek oslobođen

jarma zla i uzdignut u novi život, jer je po njemu i u njemu čovječanstvo postiglo svoje spasenje (SC 35). Krist je postao glava svih stvorova, a na poseban način svih ljudi. U njemu sve osobe postižu posebno zajedništvo, oblikuju samo **jedno Mistično Tijelo** (LG 7). Najviši pak izraz tog zajedništva je Euharistija.

Krist je u sebi ostvario autentični i stvarni susret Boga i čovjeka. Krist je znak i sredstvo međusobnog općenja božanskog s čovječanskim. Zajedništvo s Bogom nepojmljivo je izvan Krista. Očev poziv zbiva se jedino u Kristu i samo po Kristu možemo dati odgovor što ga Bog očekuje. Dijalog između Boga i čovjeka, koji je uspostavljen u povijesti spasa, u Kristu postao je osoban. Stoga je Krist sveopći put spasa, izvan njega »nitko nije spašen, nitko se ne spasava, nitko neće biti spašen«, tvrdi sv. Augustin (De Civ. Dei).

Stoga smo mi, koji još boravimo u budućnosti spasenja orjentirani Kristu. Ljudska zajednica treba se ucijepiti u Kristov spasilački krug, u njemu sudjelovati i proživljavati ga. Spasenje svijeta već je ostvareno u Kristu koji je došao, samo svijet treba svoj već postavljeni spas uzeti.

4. Povijest spasenja nastavlja se u liturgiji

Djelo spasa, koje je velikom Božjom ljubavi navješćavano i pripravljano u Starom zavjetu a u punini vremena najvećom Božjom ljubavlju ostvareno u Kristu, nije tek dramatičan događaj povijesti zatvoren san u se ili lijepa uspomena prošlosti, ono se u liturgiji primijenjuje na ljude.

Krist se nije samo stvarno ucijepio u ljudski rod (»I Riječ je tijelom postala i nastanila se među nama« Iv 1, 14), nego se je stvarno nastanio i u sakramentima što ih je ustanovio kao znak svoje prisutnosti. To je učinio stoga da bi se ljudi navješćajem djela spasa njemu približili a po sakramentima u njega ucijepili i tako na sebi ostvarili djelo spasa i s njim se životno asimilirali. »Zato je Krist, sam poslan od Oca, poslao apostole napunjene Duhom Svetim ne samo da propovijedaćuji evanđelje svakom stvorenju navješćuju da nas je Sin Božji smrću svojom i uskrsnućem oslobodio od vlasti sotonine i od smrti te nas prenio u kraljevstvo Očevo, nego također da to navješćano djelo spasenja i izvršuju žrtvom i sakramentima, oko čega se kreće sav liturgijski život« (SC 6). U tim saborskim riječima ističe se ne samo intimni odnos Svetog pisma i liturgije već se jasno ističe da je liturgija ostvarenje Kristova otajstva, tj. središnjeg događaja povijesti spasa. Prema tome liturgija je djelo spasa, po njoj se nastavlja dovršenje spasa, onog navješćanog spasa koji je u staro vrijeme obećavao Kristovu stvarnost. Liturgija je, dakle, sinteza Staroga i Novoga saveza i u isto vrijeme zadnji momenat povijesti spasa jer je zadatak liturgije da postepeno u pojedinim ljudima i čovječanstvu dovrši punu Kristovu sliku. Tako liturgija sačinjava vri-

jeme Crkve koja se malo po malo u ljude ucijepljuje i u njima izgrađuje Kristovo pashalno otajstvo, a to postiže navještanjem koje ljude disponira da se ucijepe a preko liturgijskih sakramentalnih čina u sebi ostvare Kristovo otajstvo.

Ta nam **sinteza navještaj-događaj** otkriva da čitanje Svetog pisma u liturgiji nije povijesna tradicija, niti mu je jedina svrha da izgrađuje vjernike, nego nam otkriva da je **Sveto pismo neophodna komponenta kršćanskog liturgijskog čina** u kojem se čitanje Svetog pisma pokazuje u svjetlu događaja. Premda Biblija Kristovo djelo navješta kao buduće, po Novom savezu znamo da je ono već stvarnost u Kristu pa se navještaj intimno povezuje s liturgijskim obrednim činom. Prema tome, Sveto pismo u liturgiji nije mrtvo slovo jer preuzimlje ulogu proglašenja prisutnog djela spasa. Drugim riječima događaj koji se u Bibliji navješta je isti koji se ostvaruje u liturgiji. Krist, u Svetom pismu navještena stvarnost, obistinjuje se u liturgijskom činu.

Sveti sabor, govoreći o povijesti spasa, puno njegovo ostvarenje vidi u Kristovoj mucii, uskrsnuću i uzašašću, i sve te momente jednog te istog djela spasa naziva zajedničkim imenom »**Pashalno otajstvo**« (SC 5).

»Pasha« (= prijelaz) je hebrejski naziv za djelo spasa. Tim imenom Hebreji nazivaju onaj najveći i sudbonosni događaj svoje povijesti kad ih je Jahve oslobodio iz ropstva i učinio da prijeđu u slobodu i postanu njegov sveti izabrani narod. Tim imenom nazivlju i onaj obred kojim su svake godine slavili taj događaj spasa. Obred kojim su slavili svoju Pashu nije bio samo spomen na prošli događaj, već je svaki Izaelčanin u njemu gledao ovjekovječenje spasonosnog događaja. Slaveći taj događaj obredom žrtvovanja i blagovanja janjeta svaki je Izraelac spoznao što je Bog za njega i osjećao se kao da je upravo on bio sudionik toga događaja, kao da je on izišao iz egipatskog ropstva.

Analogno sveti sabor Kristovu pashu prezentira u perspektivi otajstva, to jest kao pashalni obred kojeg karakterizira prisutnost Kristova spasonosnog djela koji je u povijesti ostvaren, a sada se uprisutnjuje u liturgiji. Pashalno se otajstvo promatra kao čin bogoštovlja koje se ostvaruje obrednim znakovima da bi se ljudi susreli sa stvarnošću djela spasa što ga je Krist izvršio. Stoga se naglašava da je Krist poslao apostole ne samo da navješćuju već i da preko obrednih znakova, tj. žrtve i sakramenata spas ostvaruju, a upravo je to liturgija. Prema tome, u liturgiji je osnovno da ostvaruje i uprisutnjuje Kristov spasonosni čin. Budući da spas što ga je ostvario Krist nije drugo već njegova Pasha kao stvarni čin, dosljedno i liturgija je ostvarenje te Pashe posredstvom otajstva, odnosno posredstvom efikasnih, stvarnih, sakramentalnih znakova.

»Da izvrši tako veliko djelo, Krist je u svojoj Crkvi uvijek prisutan, sebi pridružuje Crkvu, predragu zaručnicu« (SC 7).

U hebrejskom mentalitetu zaručnica se smatra kao »tijelo« svoga muža (usp. Ef 5, 28—29), pa kad se kaže da je Crkva »Kristova zaručnica« to je isto kao kad se kaže da je Crkva »Kristovo tijelo« (Ef 1, 23). Bu-

dući da je Crkva Kristovo tijelo, znači da je ona tijesno povezana s Kristom kao što je i zaručnica tijesno povezana s mužem. Kao što je iz rebra prvog Adama proizišla žena, tako je »iz rebra Krista, usnulog na križu, proisteklo čudesno otajstvo čitave Crkve« (SC 5). Prema tome, na Kalvariji je obavljena svadba između Krista i Crkve u kojoj će ljudi svih vremena moći susresti Krista da s njime budu jedno. Crkva služi Kristu kao što moje tijelo služi meni. Po vidljivoj Crkvi nevidljivi Krist stavlja se u odnos s čitavim svijetom, postaje prisutan u svijetu. U tom smislu sveti sabor i tvrdi: »Krist je uvijek prisutan u svojoj Crkvi, a osobito u liturgijskim činima« (SC 7). Krist je par excellence **stvarno prisutan u Euharistiji**. Ta prisutnost nije isključiva kao da drugih prisutnosti ne bi bilo; **svojom moći prisutan je u sakramentima koji su njegovi čini** jer u njima, a ne samo po njima, Krist djeluje; prisutan je u zajedničkoj molitvi, kad Crkva pjeva i moli psalme, kako sam reče: »Gdje su dvojica ili trojica sabrana u moje ime, tu sam ja među njima« (Mt. 18, 20); prisutan je u svojoj riječi, jer je On onaj koji govori kad se u Crkvi čita Sveto pismo; prisutan je u osobi svećenika kad on »in persona Christi« predsjeda liturgijskim činima (SC 7). Prema tome, liturgija nije retrospektivni obred koji se odnosi na prošlost, već je čin koji uprisutnjuje Kristovo otajstvo.

Doduše, u liturgiji ne vidimo Krista kako djeluje, jer je poslije uzašašća postao nama nevidljiv, ali je ostao vidljiv u svojoj Crkvi koja je njegovo tijelo. U liturgijskim činima vidimo kako djeluje Kristovo tijelo — Crkva, pa smo sigurni da je prisutan On kad je prisutno njegovo tijelo — Crkva. Crkvu ne smijemo zamišljati kao instituciju koja je određena da Krista naslijedi ili zamijeni, nego je trebamo poimati biblijski, tj. kao Kristovo tijelo, a upravo po tome je čin Crkve ujedno čin Krista.